

Vývin substantívnych vetných štruktúr v ranej syntaxe dieťaťa

Jana Kičura Sokolová, Filozofická fakulta PU, jsjanasokolova@gmail.com

Kľúčové slová: detská reč, substantívne vetné štruktúry, gramatické vetné štruktúry, frekvencia, vývin detskej syntaxe, situačný kontext

Key words: Child Speech, Substantive Sentence Structure, Grammatical Sentence Structure, Frequency, Child Syntax Development, Situational Context

V predložennom príspevku sa sústreďujeme na sledovanie substantívnych vetných štruktúr v ranom vývine detskej syntaxe. Východiskovým materiálom sú audiovizuálne nahrávky komunikácie dieťaťa s dospelým, nakrúcané raz do mesiaca v trvaní jednej hodiny, počas desiatich mesiacov od 12. mesiaca do 28. mesiaca (od 12. mesiaca sa objavujú prvé substantívne vetné štruktúry s jasnou gramatickou štruktúrou, v období okolo 21. mesiaca zaznamenávame pokles substantívnych vetných štruktúr). Na slovenčinu sme aplikovali doslovnú a komentovanú metódu CHAT – v rámci systému CHILDES. Pracujeme s čiastkovými výsledkami prebiehajúceho výskumu ranej syntaxe slovensky hovoriacich detí, ktorý je súčasťou projektu VEGA (1/0129/12 Modelovanie rečového vývinu slovensky hovoriacich detí v ranom veku).

Substantívne vetné štruktúry, t. j. 1-slovné výpovede obsahujúce 1 substantívum, sa v ranom vývine syntaxe nami sledovaného dieťaťa vyskytujú do 15. mesiaca ako druhé najčastejšie, hneď po interjekcionálnych vetných štruktúrach a od 16. mesiaca vo vývine ranej syntaxe dominujú (porovnaj Sokolová, 2012, v tlači, Interjekcionálne vetné štruktúry a ich postavenie v ranom vývine detskej syntaxe).

Spomínané vetné štruktúry v ranom období vývinu syntaxe (napriek nedostatočnej fonologickej vybavenosti) na jednej strane označujú osoby, časti tela, veci, a teda pomenovávajú predmetný svet dieťaťa (prostredníctvom nich dieťa poznáva univerzum vo svojom okolí), na druhej strane okrem pomenovacej funkcie slúžia v tomto období aj ako prostriedok na upútanie pozornosti či nadviazanie kontaktu s komunikačným partnerom. Najdôležitejšiu úlohu pri substantívnych vetných štruktúrach zohráva situácia a kontext, vďaka nim vetné štruktúry nadobúdajú svoj komunikačný zmysel, ktorý kontext situácie dokáže interpretovať. „Práve tieto činitele ako priamo súvzťažné s príslušnými jazykovými jednotkami sú rozhodujúce pri aktualizácii ako vetotvornom akte, ktorá je pri týchto neslovesných prostriedkoch na konštituovanie vety nevyhnutná“ (Kačala, 2009, s. 122 – 123). Významným kontextovo-situačným činiteľom v konverzácii dospelého s dieťaťom je dialóg. Stáva sa prostriedkom sociálnej interakcie, vďaka nemu sa syntax prirodzene vyvíja a zároveň sa v ňom manifestuje úroveň syntaktickej spôsobilosti dieťaťa. Matka najčastejšie vstupujúca do dialógu s dieťaťom, ako podnecovateľ a prijímateľ, je pripravená a schopná predpokladať a interpretovať daný kontext či situáciu. Substantívne vetné konštrukcie realizované v dialógu sa významne uplatňujú v spojení s gestom. Gestá chápeme ako detské komunikačné symboly. S. Kapalková (2008, s. 185) klasifikuje gestá v ranom období vývinu syntaxe na deklaratívne a imperatívne. V imperatívnom správaní dieťa signalizuje dospelému, že chce daný predmet, a tak získava objekty okolo seba. Ide o gestá žiadania/očakávania a naťahovania. V deklaratívnom správaní dieťa komentuje okolie, pomenúva a delí sa s okolím o svoje postrehy. Môžeme tu zaradiť gestá, ako ukazovanie na predmet a podávanie predmetu.

Ukážka 1. (18. mesiac, imperatívne gesto v spojení so substantívnou vetnou štruktúrou)

%gpx: Martin ťahá mamu za ruku.
 *MAR: **mama.**
 *MOT: čo?
 *MOT: čo môj?
 %act: Martin odbehne od knihy do kúpeľne.
 *MOT: no no pod!
 *MAR: **mama.**
 %act: mama nasleduje Martina do kúpeľne.
 *MOT: no no no.
 *MAR: hí!
 *MOT: hí čo je tam?
 *MAR: **óeja.**
 %gpx: Martin ukazuje na ohrievač na stene.

Ukážka 2 (16. mesiac, deklaratívne gesto v spojení so substantívnou vetnou štruktúrou)

%gpx: Martin ukazuje na obrázok.
 *MAR: **kapka.**
 %pho: žabka.
 *MOT: no áno to je taká žabka.
 *MOT: áno # dá sa povedať.
 *MOT: to je žaba.
 *MOT: kvákvá.

Vývin vetnej štruktúry môžeme sledovať čiastkovo – vertikálne v rámci jednej nahrávky v konkrétnej situácii a longitudinálne ako súčasť dlhodobého výskumu, ktorý prináša zovšeobecnené výsledky.

Ukážka 3 (14. mesiac)

%sit: mama ide obliecť Martinka v izbe.
 %gpx: Martin sa obzerá za cumlíkom.
 *MAR: **du du du du.**
 *MAR: **gu gu gu.**
 *MAR: **dudu.**
 %com: A sg fem.
 *MOT: áno dudulu máš tam dudulu prichystanú neboj sa.
 *MOT: máš.
 *MOT: pohľadaj si.
 *MAR: **dudu.**

V predloženej ukážke 3 môžeme pozorovať čiastkové osvojenie substanciálnej vetnej štruktúry ako súčasť situačného kontextu (pri obliekaní si Martin vypýta, použijúc detské slovo, cumeľ). Ukážka je z 14. mesiaca, pričom v nasledujúcich mesiacoch sa nadobudnutá vetná štruktúra utvrdzuje.

Substanciálne vetné štruktúry sme klasifikovali nasledujúcim spôsobom:

- Na základe situačného kontextu, resp. interpretácie účastníka dialógu (matky) dokážeme identifikovať substantívnu vetnú štruktúru. Tá je však nejasná z pohľadu uplatnenia jednotlivých gramatických kategórií (značka S).

Ukážka 4 (16. mesiac)

%gpx: Martin ukazuje prstom na obrázok.
***MAR: ba.** S
 %pho: bábo.
 *MOT: bábo.
 *MOT: kde je ešte bábo?
 %act: Martin listuje v časopise.
 *MOT: ukáž pohľadaj.
 %act: mama ukáže prstom na obrázok.

- Na základe situačného kontextu, resp. interpretácie účastníka dialógu (matky) dokážeme identifikovať substantívnu vetnú štruktúru. Tá je však nejasná z pohľadu uplatnenia jednotlivých gramatických kategórií, pričom bolo dané substantívum samostatne alebo ako súčasť viacslovnej vetnej štruktúry realizované v predchádzajúcej replike účastníka dialógu (matky). Zo strany dieťaťa ide teda o bezprostrednú imitáciu substantívnej štruktúry a bola realizovaná v predchádzajúcej replike (značka 'S).

Ukážka 5 (15. mesiac)

*MOT: no ukáž čo tam je ešte?
 *MOT: je tam opica.
 *MOT: opica je tam.
***MAR: o: oooo.** 'S
 %pho: opica.
 *MOT: o:pica áno opica.

- substantívna vetná štruktúra, kde dokážeme určiť gramatické kategórie¹

Ukážka 6 (11. mesiac)

%act: Martin listuje v knihe a otvorí ju.
***MAR: baba.** Sn(sg.fem.)
 %gpx: babka.
 *MOT: áno našiel!
 *MOT: ukáž prstekom kde je babka?
 *MOT: ukáž prstekom.

- opakovaná substantívna vetná štruktúra, kde dokážeme určiť gramatické kategórie

Ukážka 7 (14. mesiac)

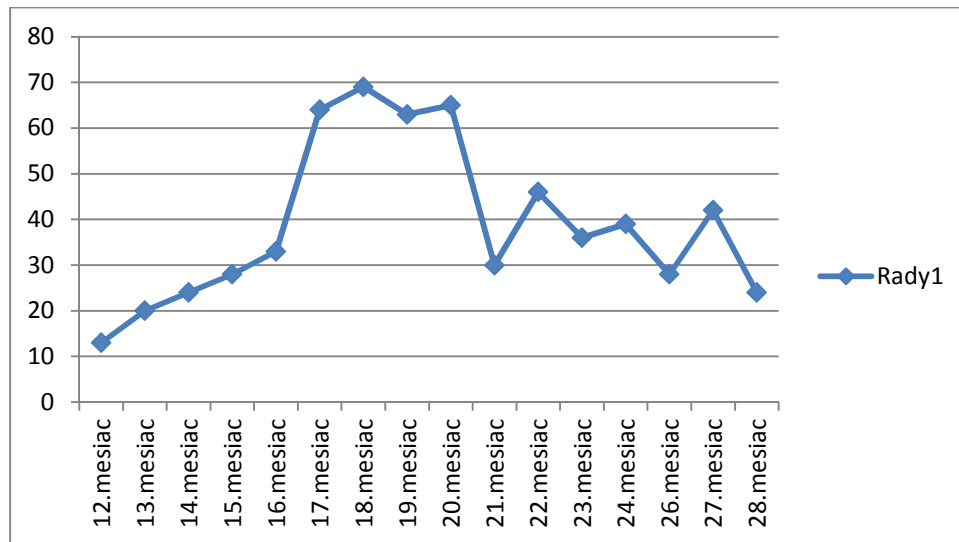
%pho: haló.
 *MOT: daj mame k ušku.
***MAR: duđu.** 'Sd(sg.neutr.)
 %pho: k ušku.

%gpx: Martin prikladá mame slúchadlo k uchu.
 *MOT: daj mame k ušku.

Uvedená klasifikácia nám umožňuje podrobnejšie preniknúť do osvojenia substantívnych vetných štruktúr v jednotlivých sledovaných mesiacoch.

Z pohľadu frekvencie sme zaznamenali relatívne rovnomerný vzostup substantívnych vetných štruktúr v sledovaných mesiacoch, pričom v 17. mesiaci môžeme pozorovať prudký nárast a v 21. mesiaci pokles. Klesanie môže súvisieť s narastajúcim počtom osvojených rozličných vetných štruktúr a viacslovných výpovedí. Kolísanie v mesiacoch 22 a 27 môže súvisieť s danou komunikačnou situáciou i rečou matky orientovanej na dieťa, keď vo zvýšenej miere používa zatvorené otázky, ktoré predpokladajú jednoslovnú substantívnu výpoveď.^{2, 3}

Obr. 1

Ukážka 8 (27. mesiac)

*MOT: a tuná má čo?
 *MAR: **zajaka.**
 *MOT: zajačika.
 %act: mama sa pokúša Martinovi vybrať cumlík z pusu.
 *MAR: 0 [=! zvuk odporu].
 *MOT: a tuná?
 *MAR: **ovečka.**
 *MOT: ovečka.
 *MOT: a toto je?
 *MOT: toto je čo?
 *MOT: čo je toto?
 *MOT: no!
 *MOT: čo to je?
 *MAR: **maminka.**
 *MOT: bá.
 *MAR: **bika.**

Vo vývine substantívnych vetných štruktúr najmä v skorších mesiacoch dominujú vetné štruktúry, pri ktorých nedokážeme jednoznačne určiť jednotlivé gramatické kategórie, postupne však môžeme sledovať ich ústup.

V počiatočných mesiacoch zaznamenávame opakované vetné štruktúry, ktoré považujeme za akýsi predstupeň osvojenia vetnej štruktúry, keďže sú zopakované po matke, rastúcim vekom dieťaťa tento typ vetnej štruktúry upadá (napr. vetné štruktúry 'Sa(sg. fem.) dieťa najprv opakuje, neskôr ich produkuje nezávisle a ich počet v pozorovaných mesiacoch narastá).

Pri zaznamenávaní vetných štruktúr sa zameriavame na rod, číslo a pád. Gramatický rod sa opiera o prirodzený rod a zároveň je formálnym delidlom substantív, ktoré sa opiera o celú paradigmu ohýbacích prípon. „Formálnym prejavom gramatického rodu je existencia rodovo silných pádových prípon v nominatíve jednotného čísla, ktoré veľmi pregnantne vyznačujú rod podstatného mena“ (Navrátil, 1996, s. 19).

Z analýzy jednotlivých mesiacov môžeme skonštatovať, že najvyšší počet substantívnych vetných štruktúr je v ženskom rode (197), po nich nasledujú substantívne vetné štruktúry v mužskom rode (136), stredný rod v substantívnych vetných štruktúrach mal najnižšiu frekvenciu (59). Na porovnanie prinášame údaje z publikácie Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine, ktorá uvádza nasledujúci výskyt substantív v textových prejavoch: substantíva mužského rodu 65 429, frekvencia substantív ženského rodu 62 454 a frekvencia substantív stredného rodu 25 418 (Mistrík, 1985, 51 – 52).

Kategória pádu je pomenovaním vo vzťahoch. „Formálne sa vyjadruje pádovou príponou, ktorá je materiálnym prostriedkom na vyjadrenie pádového významu“ (Navrátil, 1996, s. 24). V pozorovaných mesiacoch sme zaznamenali najvyšší výskyt substantívnych vetných štruktúr v nominatíve (276). Nominatívom sa vyjadruje účasť na deji, jeho základnou funkciou je predstaviť nezávislú, samostatnú substanciu. „Samostatné chápanie javu pomenovaného substantívom odhliada od vzťahov jestvujúcich medzi javmi reality. Tomu zodpovedá pri podstatnom mene kategória nominatívu, ktorá je v plnom súhlase s podstatou substantív“ (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 70). Na vyjadrenie toho, že pomenovaný jav vstupuje do špecifických vzťahov k iným javom uplatňuje substantívum ďalšie pádové kategórie. Za nominatívom výrazne zaostáva akuzatív (76). V súvislosti s centrálnym pádom akuzatívom sg. pri životných maskulínach a neutrách je potrebné upozorniť na pádovú homonymiu s nominatívom, a teda na rozhodujúcu úlohu kontextu pri určovaní gramatickej vetnej štruktúry.

Ukážka 9. (20. mesiac (Sa(sg.neutr.))

- *MOT: mieša myška mieša.
- *MOT: a čo rozbila?
- *MAR: ajo.
- *MOT: vajíčko áno vajo vajíčko.
- %act: mama a Martin pozerajú do knihy.

Ukážka 10. (21. mesiac (Sa(sg.mask.))

- *FAT: čo nemáš?

*FAT: čo nemáš?
 *MAR: **emenk.**
 *MAR: **emenk.**
 *FAT: remienok

Po akuzatívne sme následne zaznamenali inštrumentál (13), lokál (7), genitív (7) datív (5). Z vývinového hľadiska je však dôležitejšie zistenie, že nominatív (12. mesiac), akuzatív (13. mesiac) a datív (12. mesiac) sa prvýkrát vyskytli v skorších mesiacoch, lokál (20. mesiac), inštrumentál (20. mesiac), genitív (22. mesiac), najmä v neskorších pozorovaných mesiacoch. Podľa Morfológie slovenského jazyka (1966) realizácia nominatívu zodpovedá fáze poznania – analýze a realizácia ostatných pádov, čiže postihnutie vzťahov medzi javmi, zahŕňa aj syntézu.

Ukážka 11. (22. mesiac (Si(pl.fem.))

*MAR: **kockami.**
 *MOT: s kockami sa chceš hrať?
 *MOT: a čo ideš postaviť z kociek?

Ukážka 12. (22. mesiac (Sl(sg.mask.))

*MOT: princeznička na.
 *MAR: **baje.**
 *MOT: na bále áno.
 *MOT: postrácala.
 *MAR: gojaje.
 *MOT: gorále.
 %gpx: Martin ukáže na obrázok.

Ukážka 13. (22. mesiac (Sd(sg.mask.))

*MOT: no pich no popichaj si pršteký.
 *MAR: **taťinovi.**
 %act: prechádzajú okolo otca.
 *MOT: no # no kde urobíš pich?

Ukážka 14. (22. mesiac (Sg(sg.mask.))

*MOT: môžeš dať do peňaženky.
 *MOT: peniažky.
 *MAR: **košíka.**
 *MOT: do košíka?
 *MOT: čo ideš kupovať?

Gramatické číslo je odrazová kategória, ktorá buď priamo alebo sprostredkované poukazuje na počet substancií. Jednotné číslo je výrazne dominantné v sledovaných substantívnych vetných štruktúrach, prvýkrát sme substantívnu vetnú štruktúru v pluráli zaznamenali v 18. mesiaci (v ukážke 14 môžeme sledovať, že tvar množného čísla vlasy je preferovanejší v jazyku ako tvar jednotného čísla). Celkovo sa vyskytla 31-krát.

Ukážka 14

- *MOT: čo je to?
 *MAR: vaji.
 %pho: vaji=vlasy.
 *MOT: vlásy.

V predloženej čiastkovej štúdií sme sa pokúsili zaznamenať vývin a frekvenciu substantívnych vetných štruktúr. Ich bohaté zastúpenie v ranom vývine umožňuje dieťaťu pomenovať veci, javy, osoby a skutočnosti okolitého poznávaného sveta, zároveň ich pragmatická funkcia reprezentuje vzťahy dieťaťa s okolím, postavenie dieťaťa v danej komunikačnej situácii a ich prostredníctvom napĺňa svoj komunikačný zámer, a to i napriek nedostatočne rozvinutej fonologickej kompetencii. V nasledujúcich mesiacoch sa substantíva realizujú vo vzťahoch subjekt – verbum (predikát), verbum (predikát) – objekt.

Poznámky

¹ Ak slovo – veta má zhodný počet slabík a gramatickú morfému zhodnú s cieľovým slovom považujeme ju za „správnu“ (cieľové slovo je konvenčným lexikálnym znakom používaným v reči dospelých).

² 25. mesiac nie je z dôvodu technického zlyhania doložený.

³ Uvádzame substantívne vetné štruktúry bez určenia gramatickej kategórie (S) a s jasnou gramatickou štruktúrou.

Použitá literatúra

- FEČKOVÁ – KAPALCOVÁ, S.: *Vytvorenie modelu vývinu jazykových schopností po slovensky hovoriacich detí na základe Laheyovej teórie*. Dizertačná práca. Bratislava 2002. 130 s.
- KAČALA, J.: *Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine*. Martin: Matica slovenská 2009. 133 s.
- KAPALCOVÁ, S. – SLANČOVÁ, D. – KESSELOVÁ, J. – BÓNOVÁ, I. – MIKULAJOVÁ, M. – ZAJACOVÁ, S.: *Vývin gramatiky v detskej reči na základe priemernej dĺžky výpovede*. In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011, s. 104 – 115. Dostupné aj na: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak2/index.html>
- FEČKOVÁ – KAPALCOVÁ, S.: *Štúdie o detskej reči*. Ed. D. Slančová, Prešov: FFPU 2008. 355 s.
- MISTRÍK, J.: *Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine*. Bratislava: Veda 1985. 319 s.
- NAVRÁTIL, L.: *Skloňovanie podstatných mien*. Enigma 1996. 81 s.
- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: SPN 1987. 339 s.
- PAULINY, E.: *Slovenská gramatika*. Bratislava: SPN 1981. 319 s.
- PRŮCHA, J.: *Dětská řeč a komunikace*. Praha: Grada 2011. 199 s.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, J.: *Vzťah syntaxe a pragmatiky v ranom vývine detskej reči*. In: *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi. Svoboda jazyka – jazyk svobody*. Sborník příspěvků z odborné konference pořádané katedrou českého jazyka a literatury s didaktikou PdF OU a Kabinetem literatury pro mládež jazykové a literární komunikace PdF OU 21. a 22. června 2012. Ed. R. Novák. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, katedra českého jazyka a literatury s didaktikou 2012, s. 27 – 37.
- SOKOLOVÁ, J.: *Východiská výskumu vývinu ranej syntaxe*. Referát na *XIII. medzinárodni setkání mladých lingvistů Od slova k modelu jazyka*. Olomouc 7.- 9. května 2012. (v tlači) Sokolová, 2012, v tlači), Interjekcionálne vetné štruktúry a ich postavenie v ranom vývine detskej syntaxe).

Štúdie o detskej reči. Ed. D. Slančová, Prešov: FFPU 2008. 355 s.
<http://www.juls.savba.sk/ediela/msj/>

Resumé

The study presents the results of research that focuses on the development of substantive sentence structure in a dialogue in an early period of the child speech development from the 12th to 28th month of life. It monitors the frequency of substantive sentence structure appearance in each month and observes the relationship between gestures and sentence structure as well as its grammatical structure.

PRÍLOHA

Morfologická charakteristika vývinu vetných štruktúr

Vetná štruktúra	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	26.	27.	28.
Sn(sg.fem.)	1	2	6	6	4	12	15	16	13	8	8	4	4	6	14	1
Sn(sg.mask.)	1	4	0	2	3	10	8	11	12	5	7	7	6	5	8	5
Sd(sg.fem.)	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Sa(sg.fem.)	0	1	1	1	1	0	2	4	7	6	2	5	6	2	2	3
Sn(sg.neutr.)	0	0	0	2	2	3	10	7	3	0	1	3	2	1	3	4
Sn(pl.mask.)	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2	0	1	0	1	1
Sa(sg.neutr.)	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2	2	1	0
Sl(sg.fem.)	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	0	1	2	0
Si(pl.mask.)	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Si(sg.fem.)	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0
Sn(pl.fem.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	3	0	0	0	0
Sa(pl.fem.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	2	1	1
Sl(sg.mask.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0
Sd(sg.mask.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0
Si(sg.mask.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	2	0	2	0	0
Sn(pl.neutr.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	4	0	2	0
Si(pl.fem.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Sl(pl.fem.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0
Sg(sg.mask.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0
Sa(sg.mask.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	7	2	4	2
Si(sg.neutr.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Sg(sg.fem.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1
Sa(pl.mask.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Sa(pl.neutr.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Sl(pl.mask.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0

°°V tabuľke sú zaznamenané substantívne vetné štruktúry s rozlišiteľnou gramatickou štruktúrou